

Галина Гримашевич,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови
та методики її навчання,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка
e-mail: h_hrymashevych@ukr.net

СЕМАНТИЧНІ НЕОЛОГІЗМИ ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Російсько-українська війна (особливо період повномасштабного вторгнення) стала визначальним екстралінгвальним чинником, який зумовив дві основні тенденції розвитку сучасної лексикології – неологізацію та неосемантизацію лексики. З огляду на зазначене українські мовознавці (М. Бойко, О. Бойко, І. Вітюк, Г. Вусик, Р. Галицька, А. Гладченко, Л. Гмиря, Т. Горохова, М. Графінська, Ю. Грицевич, С. Гриценко, О. Деркачова, В. Заскалета, Ю. Жак, І. Житар, А. Зан, І. Козинець, О. Кирилюк, Ж. Колоїз, О. Комарова, Т. Кремінь, Л. Кухарук, С. Кухарьонок, В. Ліпич, Т. Матвійчук, Т. Мележик, Н. Павлик, Г. Сюта, В. Хмельницька, Н. Щербій та ін.) у царині дослідження лексичного складу сучасної української літературної мови якраз і зосереджують увагу на вивченні цих двох проблем, досить часто в їх поєднанні, адже поява неологізмів та зміна семантики лексем – переважно взаємозумовлені процеси, тому в напрацюваннях дослідників порушено різноаспектні питання виникнення, функціонування, словотворення неологізмів періоду російсько-української війни в контексті неології та акцентовано на специфіці семантичних процесів у складі української лексики загалом та мілітарної зокрема.

Наша розвідка присвячена семантичним неологізмам, виникнення яких зумовлене воєнними подіями сучасної війни, котрі актуалізували використання загальноповсякденної лексики з іншим значенням та військової лексики різних лексико-семантичних груп, у яких і відбуваються ці процеси.

Джерелами слугували матеріали соцмереж, засобів масової комунікації (2022–2024), а також новітні лексикографічні видання [1; 2; 3; 10; 11; 12], у яких представлено лексику, яка репрезентує російсько-українську війну.

Ж. Колоїз, досліджуючи семантичні неологізми як результат семантичної деривації, зазначає, що семантичні неологізми поповнюють неологічну систему української мови [9], що підтверджують спричинені російсько-українською війною процеси, які відбуваються сьогодні.

У контексті порушеної проблеми насамперед варто відзначити грандіозну монографію М. Степаненка «Політика і війна: закономірності та парадокси мовного розвитку (2022–2023 рр.)» [13], у якій із-поміж низки порушених лінгвістичних проблем яскраво виокремлено й комплексно схарактеризовано лексико-семантичні інновації та неофразеологію зазначеного періоду; науковець зауважує, що яскраво задекларовані й менш помітні зміни стосуються різних мовних рівнів, насамперед лексико-семантичного, фразеологічного, словотвірного [11, с. 6]. Також важливим є дослідження О. Деркачової, яка, вивчаючи зміни в мовній картині світу українця внаслідок російсько-української війни, проаналізувала слова, що втратили своє первісне пряме значення й набули нових смислів, звернула увагу на неофраземи та фраземи-маркери, котрі виникли внаслідок російського повномасштабного вторгнення [7]. Водночас А. Зан досліджує неологізми як соціолінгвістичні рефлексії російсько-української війни, визначає концептуальні підходи до класифікації, виокремлює, спираючись на наявні праці та власноруч зібраний матеріал, найбільш поширені лексичні та семантичні неологізми й фразеологізми та військові сленгізми російсько-української війни [8]. Натомість Г. Вусик і Н. Павлик, характеризуючи неологізми як мовне відображення російсько-української війни 2022 року, акцентували на словотвірній та семантичній деривації нових лексичних елементів [4]. А. Гладченко та О. Комарова, висвітлюючи питання неологізації лексики в період російсько-української війни, зазначають, що в сучасній лексикології широко представлена категорія новотворів та семантичних неологізмів, утворених здебільшого шляхом метафоризації [6].

Зафіксований матеріал дає підстави стверджувати, що семантичні неологізми періоду російсько-української війни поповнили як клас апелятивів, так й онімів. Переважна більшість семантичних неологізмів – іменники з огляду на їхню номінативну функцію, значено рідше зафіксовано інші частини мови.

З-поміж апелятивів виокремлюємо насамперед ті, які активно вживані саме в середовищі військових, оскільки номінують явища й процеси, які відбуваються під час бойових дій, хоча частина з лексем відома й широкому загалу та увійшла впродовж останніх років до лексики багатьох

українців: *аватар* – рашистський військовий, який зловживає алкоголем; *бавовна* – вибухи на росії та тимчасово окупованих територіях; *база* – позитивна оцінка чогось, антиросійська заява; *баклажан* – ракета до американської реактивної артилерійської системи «М142 HIMARS»; *бандероль* – посилка з України (мертвий окупант у мішку); *блекаут* – масове відключення електроенергії в темний час доби; *вата* – прибічники офіційної риторики кремля; *верещати* – перебивати співрозмовника (від прізвища І. Верещук); *вибивати* – захоплювати позиції противника; *град* – реактивна система залпового вогню; *гандж* – вада, недолік, план російської армії зі знищення України; *дискотека* – бойові дії; *мінус (виходи)* – боеприпаси, які запускають у напрямку противника; *зеленка* – кущі, чагарники, лісиста місцевість; *коробка* – автомобіль, який використовують для виконання бойових завдань на прифронтовій території; *ленточка* – колона військової техніки; *мопед* – жартівлива назва іранських дронів-камікадзе «Шахед-136»; *натівець* – той, хто не здатен дотриматися своїх обіцянок; *олівці* – боеприпаси для артилерійських систем залпового вогню; *орки* – російські окупаційні війська, що вдерлися в Україну; *пакети* – тіла мертвих росіян; *паланиця* – слово-пароль (шиболет), що слугує для розпізнавання диверсантів; *пінксель* – українська військова форма, забарвлення в стилі ЗСУ; *повітря* – команда знайти укриття, через загрозу застосування авіації, артилерії чи ракетної небезпеки з повітря; *приліт* – влучання ракети чи її уламків у якісь об'єкти; *прихід, смс-ка* – влучання ворожої ракети чи снаряда в що-небудь; *пташка* – безпілотний розвідувальний та ударний літальний апарат; *п'ятисотий* – відмовник або дезертир на росії; *розбивати* – знищувати колони техніки, позиції та особовий склад противника; *смажити, засмажити* – убити ворога в тій техніці, на якій він прибув на територію нашої країни; *соняшники* – жарт на адресу ворога з побажанням насипати в кишеню насіння соняшника, щоб той загинув й удобрив українську землю, та ін.

У царині онімів відзначаємо лексико-семантичні трансформації, зумовлені воєнними подіями, передовсім у лексиці на позначення засобів озброєння та військового спорядження [10], якою послуговуються військові. Такі назви утворені лексико-семантичним способом, досить часто з онімізацією.

Традиція давати об'єктам озброєння спеціальні назви, в основі яких лежить найменування диких тварин чи хижих птахів, стихійних явищ природи, відома в різних країнах світу. Очевидно, поява цієї традиції зумовлена багатьма причинами, із-поміж яких і та, що насамперед це було бажання налякати супротивника або справити на нього враження. Водночас мав значення сам спосіб дії зброї. Поступово перелік назв збільшується. Зазнають змін і самі принципи йменування зброї. Зокрема, наразі можемо виокремити кілька способів найменування зброї української армії: за першою літерою модифікації, абрєвіатурно, асоціативним перенесенням, за ім'ям творця й відповідно до назви серії.

Насамперед зазначимо, що на позначення різноманітних літальних апаратів цілком закономірно використано назви птахів, особливості поведінки яких співвідносяться з функційними можливостями одиниць озброєння: «*Бекас*» – безпілотний літальний апарат (БПЛА); «*Беркут*» – авіаційний протичовновий пошуково-прицільний комплекс на Іл-38 та Ту-142; «*Буревісник*» – літак-снаряд середньої дальності; «*Ворон*» – літак-розвідник; «*Дятел*» – авіаційний маркерний радіоприймач; «*Зяблик*» – авіаційна бортова радіостанція; «*Іволга*» – патрульний екраноплан; «*Коршун*» – літак дальньої протичовнової оборони; «*Ластівка*» – важкий літак Ан-124-РС-2; «*Лелека*» – безпілотний літальний апарат; «*Орел*» – авіаційний прицільно-пошуковий комплекс; «*Сокіл*» – авіаційний скафандр; «*Стриж*» – літак Су-17М; «*Чайка*» – авіаційний радіовисотомір; «*Яструб*» – авіаційний прицільний комплекс та ін.

Важкі бойові одиниці отримали свої назви на честь небезпечних хижих тварин: «*Анаконда*» – винищувач-перехоплювач Ла-250; «*Барс*» – некерована авіаційна ракета; «*Кабан*» – багатоцільовий ракетний комплекс; «*Леопард*» – мобільна станція наземної артилерійської розвідки; «*Росомаха*» – ПТРК; «*Рись*» – ручний вогнемет; «*Ягуар*» – винищувач танків тощо.

Натомість в основі номінації артилерійських знарядь лежать фітоніми: «*Півонія*» – самохідна гармата 2С7; «*Гвоздика*», «*Акація*» – самохідні артилерійські установки 2С1 та 2С3; «*Гіацинт*» – 152-мм самохідна гармата 2С5; «*Хризантема*» – 240-мм ракетний комплекс 9М123; «*Волошка*» – 82-мм автоматичний міномет 2Б9; «*Астра*» – самохідний експериментальний батальйонний міномет калібру 120 мм 2С8 (хоча, можливо, у назві останнього маємо не назву квітки, а астронім).

Частина назв радіоприладів, які застосовують під час війни, та інших видів озброєння чи військової техніки мотивована антропонімами. Зокрема чоловічі імена лежать в основі таких найменувань: «*Володимир*» – основний бойовий танк Т-90А; «*Марк*» – авіаційно-космічний комплекс (на базі БРПЛ Р-29); «*Роман*» – РЛС супроводу 1Л36 (ЗПРК «Панцир-С1»); «*Руслан*» – військово-транспортний літак Ан-124.

Жіночі імена стали мотиваторами для найменування таких військових пристроїв: «*Берта*» – УКХ радіоприймач Р-313М; «*Валерія*» – станція радіотехнічної розвідки та пасивної локації; «*Діана*» – корабельна центральна обчислювальна система МВУ-104 для підводного човна пр. 667БД; «*Нона*» – 120-мм самохідна зброя 2С9; «*Ребекка*» – радіоприладовий комплекс РПК-1М1 (1РЛ35М1); «*Світлана*» – аерофінішер С-2; «*Тетяна*» – 30-кт тактична атомна бомба 8У69 («*виріб 244Н*», заряд РДС-4Т); «*Тетяна*» – ЗУР 215 (207Т) зі спеціальною БЧ; «*Яна*» – електрошоковий пристрій.

Крім антропонімів, мотиваторами окремих предметів вітчизняного озброєння є міфони́ми: «*Ахіллес*» – мішень-імітатор підводних човнів; «*Геракл*» – надважкий двобалочний літак; «*Гермес*» – супутник фоторозвідки; «*Ікар*» – катер на підводних крилах; «*Кентавр*» – парашутна система; «*Нептун*» – рятувальне судно.

Крім однослівних утворень, процеси семантичної неологізації спостерігаємо й у царині фразеологізмів. Явища фразеологічної неологізації системно дослідив М. Степаненко [13, с. 57–96], який проаналізував значну кількість фразем, що виникли в період російсько-української війни, із-поміж яких: *тракторні війська* – українські аграрії, фермери, які використовують трактори для перевезення відвойованої або покинутої ворогом зброї; *валяти Шольца* – постійно обіцяти й не виконувати зобов'язань або затримувати виконання їх на довший термін; *батальйон Монако* – українські народні депутати, політики, бізнесмени й інші привілейовані особи, що виїхали за кордон перед початком або під час повномасштабного вторгнення росії в Україну; українські депутати, політики, бізнесмени й інші привілейовані особи, що всупереч офіційним заборонам проводять відпуски, перебувають у незаконному відрядженні за кордоном під час повномасштабного вторгнення росії в Україну; *жест доброї волі* – відступ російських військ; *ефект Чорнобаївки* – бездарні повторювані воєнні дії з тяжкими наслідками (про росіян); *за три дні* – нереальні плани, у які людина вірить і водночас усвідомлює їхню безуспішність; *м'ясні штурми* – ведення штурмових дій, коли солдатів свідомо використовують як витратний матеріал; *концерт Кобзона* – місце, де опиняються загиблі російські воїни, та ін. Низку фразеологізмів представлено в дослідженні А. Зан: *ядерний шантаж* – постійне залякування України та світу ядерною зброєю; *бандерівське смузі, узвар по-бандерівськи* – назва запальної гранати «коктейль Молотова»; *що по русні?* – запитання, на яке очікують знівельовану відповідь; *два-три тижні максимум* – дуже довго та ін. [8].

Крім того, нового змісту в період російсько-української війни набула низка словосполучень різної структури, зокрема прикметник + іменник: *цинкове таксі* – труна для окупанта; *негативне зростання, від'ємне виринання* – падіння чи потоплення чого-небудь російського; *дзеркальна тиша* – бойові дії; *чисте небо* – відбій повітряної тривоги тощо. З-поміж словосполучень насамперед привертають увагу ті, до складу яких входить слово **війна** чи **військо** та похідні: *цукрові війни* – іронічна назва бійки мешканців росії за цукор, продаж якого було обмежено; *рейкова війна* – знищення сигнального обладнання залізниці та блокування колій, щоб ними не змогли скористатися загарбницькі війська; *Ющенкове військо* – бджоли, що покусали окупантів 31.03.2022 р. в Олешківському районі Херсонської області; *диванні війська* – особлива категорія громадян, яка закликає до активних військових дій, але при цьому абсолютно не готові в цьому брати участь; *коридорні війська* – громадяни, які перебувають в укритті в межах власних домівок та намагаються коментувати дії військових чи аналізувати певні події; *кухонні війська* – заклади громадського харчування, які смачно й поживно годують українську армію та територіальну оборону. Досить часто вживаним стало словосполучення *руській мір* – ідеологія війни, яка представляє експансію як звільнення, агресію як миротворчість, агресора як жертву, а жертву як агресора; виправдовує будь-яке насилля сакральною духовно-моральною місією росії тощо; дієслово + іменник: *привезти унітаз* – жарт, що означає мародерство російських військових; *завести трактор* – застосувати найбільш неочікуваний аргумент, найнесподіваніший засіб для боротьби тощо; дієслово + прислівник: *негативно народився* – помер (про російського солдата) та ін. Зазначимо, що значну кількість усталених виразів (фразеологізмів, паремій, афоризованих висловів) та інших сполучень слів проаналізував М. Степаненко [13].

Отже, російсько-українська війна як екстралінгвальний чинник вплинула передовсім на лексичну систему сучасної української мови, зумовивши появу низки не лексем та явище неосемантизації. Крім однослівних лексем, які змінили своє значення й активно увійшли не тільки до лексику військових, а й відображають мовлення українців загалом, значне навантаження мають переважно семантичні неологізми у вигляді словосполучень та фразеологізмів, які відображають дії та реалії війни, оскільки за допомогою описових та образних конструкцій можна більше передати експресію, точніше висловити думку. Значну кількість семантичних неологізмів спостерігаємо на позначення засобів озброєння, які утворені здебільшого лексико-семантичним способом (інколи з

ономатизацією), мотивовані антропонімами (чоловічими та жіночими іменами), фітонімами, фаунонімами, міфонімами. З огляду на те, що, на жаль, російсько-українська війна триває й досі, українська мова, передовсім її лексична система, і надалі буде реагувати на ці події, у результаті чого з'являтимуться як нові слова, так і набуватимуть інших значень уже наявні.

Список використаних джерел

1. АрміяInform представляє словник неологізмів української мови. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/07/20/armiyainform-predstavlyaye-slovyk-neologizmiv-ukrayinskoyi-movy/> (дата звернення: 21 грудня 2024 року).
2. Бойко О. Абетка повномасштабної війни: які слова ввійшли в ужиток і чому. URL: <https://chytomo.com/abetka-povnomasshtabnoi-vijny-iaki-slova-vviyshly-v-uzhytok-i-chomu/> (дата звернення: 23 грудня 2024 року).
3. Васютинський В. О., Горностай П. П., Губеладзе І. Г., Найдьонова Л. А., Слюсаревський М. М., Чуніхіна С. Л., *Термінологічний словник російсько-української війни* / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. С. Л. Чуніхіна. Київ 2022. 20 с.
4. Вусик Г. Л., Павлик Н. В. Неологізми як мовне відображення російсько-української війни 2022 року. URL: http://www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/23/part_1/9.pdf (дата звернення: 24 грудня 2024 року).
5. Галицька Р. Р., Лаврін Л. В., Долинюк В. Р. Семантичні особливості мілітарної лексики періоду російсько-української війни. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/47715/1/SCIENTIFIC-RESEARCH-IN-THE-MODERN-WORLD-9-11.02.23.pdf#page=446> (дата звернення: 23 грудня 2024 року).
6. Гладченко А. М., Комарова О. С. Неологізація лексики у період російсько-української війни. URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/1_2023/part_1/2.pdf (дата звернення: 20 грудня 2024 року).
7. Деркачова О. С., *Зміни у мовній картині світу українця внаслідок російсько-української війни*. <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/17996/1/-O.pdf> (дата звернення: 20 грудня 2024 року).
8. Зан Андріана. Неологізми як соціолінгвістичні рефлексії російсько-української війни: концептуальні підходи до класифікації. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/55464/1/> (дата звернення: 21 грудня 2024 року).
9. Колоїз Ж. В. Семантичні діалектизми як результат семантичної деривації. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/5570/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%97%D0%B7%20%D0%96.%20%D0%92.%20%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BD%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%B7%D0%BC%D0%B8.pdf> (дата звернення: 22 грудня 2024 року).
10. Неологізми війни: чим поповнювався словник української мови після повномасштабного вторгнення. URL: <https://www.lib.dp.ua/?do=ukrainica&lng=1&id=2&idg=218> (дата звернення: 22 грудня 2024 року).
11. Нові слова та звороти, що ввійшли в ужиток з початком війни. URL: <https://vseosvita.ua/news/novi-slova-ta-zvoroty-shcho-vviishly-v-uzhytok-z-pochatkom-viiny-73926.html> (дата звернення: 22 грудня 2024 року).
12. Список словесних назв українського озброєння. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%81%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%BD%D0%B0%D0%B7%D0%B2_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D1%8F (дата звернення: 22 грудня 2024 року).
13. Степаненко М. І. Політика і війна: закономірності та парадокси мовного розвитку (2022–2023 рр.): монографія. Харків: Видавець Іванченко І. С., 2024. 804 с.